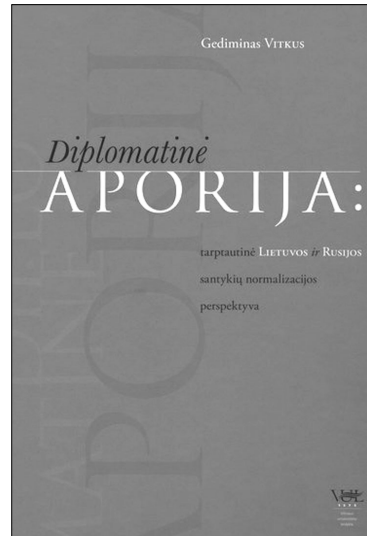

Dovilė Jakniūnaitė

Studija apie Lietuvos ir Rusijos santykius, arba kodėl mes dar ilgai neturėsime „normalių“ santykių su Rusija

Didžiausia Lietuvos kaimynė Rusija, jos požiūris į Lietuvą, jos santykiai su Lietuva yra pastovus dėmesio, analizės ir refleksijos objektas tiek mūsų šalies užsienio politikos praktikams, tiek užsiimantiems akademiniais užsienio politikos tyrimais. Ši valstybė, būdama ne tik didžiausia kaimynė, bet ir viena įtakingiausių regioninės ir tarptautinės politikos veikėjų, tuo pat metu bandančių ir „rasti save“, ir pasauliui įrodyti bei pademonstruoti savo statusą, kelia nuolatinį nerimą mažesniosioms aplinkinėms valstybėms ir kuria komplikuotus santykius su daugeliu iš jų. Gruzija, Estija, Ukraina, Baltarusija, Latvija, Lietuva ir t.t. – visos turi sudėtingą santykių su Rusija istoriją, kurią neišvengiamai tenka ne tik žinoti, bet ir perprasti ir suvokti, kodėl taip yra ir ką galima padaryti. Kaip tik tai ir bando atlikti šių metų pradžioje išėjusi Gedimino Vitkaus studija *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*, nagrinėjanti šiuolaikinius Lietuvos ir Rusijos santykius, jų raidą per pastaruosius penkiolika metų.

Vitkus, Gediminas. 2006. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Gal ir paradoksalu, tačiau ši studija, besibaigiant antrajam mūsų valstybės gyvavimo dešimtmečiui, ne tiek įsitraukia į gilius ir nuoseklias akademines ir teorines diskusijas apie Rusiją ir jos politiką, kiek jas pradeda¹. Besigilindama į Lietuvoje vykstančius

¹ Be paties Vitkaus ankstesnių darbų iš ryškesnių darbų būtų galima paminėti Laurinavičiaus ir kt. monografiją (Laurinavičius 2005), kur nemažai vietos skiriama Lietuvos ir Rusijos santykiams, taip pat žr.: Paulauskas (2005), Laurinavičius (2006). Lietuvių tyrinėtojai taip pat nemažai dėmesio yra skyrę Kaliningrado problematikai (ypač žr. Lopata 2006). Tačiau tuo esminiai tyrimai ir užsibaigia.

transatlantinius ir eurointegracinius procesus Lietuvos politikos mokslų disciplina gana ilgam laikui lyg ir „užmiršo“ šalį, kuri buvo viena iš priežasčių šiems procesams prasidėti. O priežasčių gilintis, kaip G.Vitkus parodo savo knygoje, yra daugiau nei pakankamai.

Knygoje siekiama pateikti sistemišką Lietuvos ir Rusijos santykių, susiformavusių dilemų vaizdą, išryškinant reikšmingiausius kontekstinius veiksnius, kurie formavo ir formuoja vienokį ar kitokį dviejų valstybių santykių pobūdį. Tyrimo rezultatams pristatyti pasirinkta paprasta, bet veiksminga strategija: pasinaudojant trijų skirtingų analizės lygmenų – nacionalinio, regioninio ir sisteminio – išskyrimu. Pagal juos knyga suskirstoma į tris dalis, kurių pirmoji, nacionalinio lygmens analizė, skiria dėmesį dvišalių santykių raidai ir svarbiausių probleminių klausimų (buvusios TSRS kariuomenės išvedimui, tranzitui iš ir į Kaliningrado sritį, Rusijos reakcijos į Lietuvos siekius tapti NATO nare ir pan.) sprendimo istorijoms. Būtent šioje dalyje aiškiausiai ir tiesmukiausiai atsiskleidžia komplikuoti, keblūs šalių tarpusavio santykiai ir labai silpnos Lietuvos kaip mažosios valstybės pozicijos ir galimybės veikiant visiškai savarankiškai pasiekti kokių nors pozityvių rezultatų santykiuose su Rusija.

Būtent dėl to G.Vitkaus žvilgsnis neišvengiamai nukrypsta daug toliau nei siekia abiejų valstybių sienos – į regioninį ir sisteminį tarptautinių santykių analizės lygmenį. Taip antroje, „regioninėje“ dalyje siekiama suvokti Europos Sąjungos, o trečiojoje, „sisteminėje“, – JAV reikšmę analizuo-

jamų dvišalių santykių raidai. Tiesa, kontekstualizuojant problemą kartais gal kiek ir per toli nukrypstama nuo pagrindinės temos, pavyzdžiui, besigilinant į ES subjektiškumo reikalus ar JAV neokonservatorišką bei neoimperinę politiką. Bet visgi knygoje akivaizdžiai parodoma, kad nei vienas iš šių dviejų tarptautinių santykių veikėjų neapsisprendamas, kaip žiūrėti į Rusiją ir „ką su ja daryti“, nesukuria pakankamai palankaus konteksto sėkmingai klostytis Lietuvos ir Rusijos santykiams. Tiesa, vien dėl integracinių procesų ES dėka Lietuvai pavyko išspręsti keletą „įstrigusių“ reikalų, tuo tarpu JAV neryžtingas požiūris į Rusiją, G.Vitkaus nuomone, netgi sistemingai „blogina“ dvišalius santykius (Vitkus 2006; 169).

Todėl nenuostabu, kad iš karto jau ir pats knygos pavadinimas neslepia nei pozicijos dabartinių dviejų šalių santykių atžvilgiu, nei nuomonės apie santykių perspektyvą. Tai atskleidžia du pavadinimo žodžiai – normalumas, o dar tiksliau, nenormalumas, žodis, apibūdinantis esamą situaciją, ir aporija – sąvoka, nusakanti šių santykių perspektyvą.

Normalumo/nenormalumo supratimas, be abejonės, yra labai jau santykinis dalykas, priklausantis tiek nuo kultūrinių dalykų, tiek nuo apibūdinančiojo vertybių. Knygos autorius normalizaciją apibūdina, kaip, viena vertus, visišką ir galutinį Rusijos kaip pagrindinės grėsmės Lietuvos saugumui pašalinimą iš Lietuvos politinės sąmonės ir praktikos, kita vertus, kaip visiško ir galutinio siekio vienaip ir kitaip valdyti ir kontroliuoti Lietuvą pašalinimą iš Rusijos politinės sąmonės ir praktikos (Vitkus 2006; 16).

Iškeltos normalumo sąlygos yra labai jau radikaliai („visiškas ir galutinis“ pašalinimas), teoriškai įmanomos, tačiau praktiškai sunkiai įsivaizduojamos.

Tikrai įdomus klausimas diskusijoms, kokie dvišaliai santykiai galėtų būti pavadinti normaliais. Kaip visada, daug aiškiau, ko neturėtų būti (vienos valstybės nelaikyti grėsme, kitos – kovos objektu) nei tai, kas turėtų būti. Knygoje pateikiamas receptas – keisti abiejų pusių praktikas ir sąmonę. Tiesa, studijoje daugiausiai dėmesio kreipiama į praktikų keitimo aspektą, antrąjį, politinės sąmonės ir jos keitimo aspektą (tiek iš Lietuvos, tiek iš Rusijos pusės) paliekant be didesnio dėmesio. Kaip tik čia turbūt slypi perspektyvus pagrindas tolesniam tyrimui. Politinėje sąmonėje susiformavę suvokimai apie kitą gali būti ir dažniausiai yra keičiami per praktikas. Bet sunkumas ir net paradoksalus tas, kad, pavyzdžiui, Lietuva savo politinėse praktikose toli gražu nesiekia normalizuoti santykių su Rusija. Rusija turbūt yra vienas labiausiai saugumizuotų Lietuvos užsienio politikos objektų.

Galima sutikti, kad visgi buvo pasiekti tam tikri būtini formalūs, normaliems santykiams būtini susitarimai – dėl kariuomenės išvedimo, sienų nustatymo, tranzito taisyklių. Tokie susitarimai reikalingi, siekiant bent pakenčiamo bendravimo su kaimynu. Tačiau kiti „sąmonę keičiantys“ žingsniai nėra žengiami. Kaip teigiama, „savikritiški debatai apie tai, kokią taktiką Lietuvai geriau pasirinkti dvišaliuose santykiuose su Rusija, vertintini ne kaip esmingai santykių kokybę lemiantys kintamieji, bet labiau kaip vidines politinės kovos poreikių diktuoja-

mas politinis šou“ (Vitkus 2006; 172). Be abejo, kaip dažnai sakoma, dviejų ginčė ir nesutarimuose dažniausiai kalti abu. Ir dabartinė Rusijos politinės sąmonės situacija („žiūrima iš stipresniojo pozicijų“; ten pat) toli gražu nesuteikia jokių prielaidų manyti, jog esama kokių nors pastangų ką nors keisti.

Susidariusi situacija, kai nei patys dvišalių santykių subjektai, nei kiti veikėjai nėra labai jau suinteresuoti ją keisti, apibūdinama aporijos terminu, nes atrodytų, jog perspektyvų situacijai kisti lyg ir nėra. Nors taip įvertinus situaciją analizėje teliktų padėti tašką, įdomiausia tai, kad teorinis aporijos sprendimas, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, yra randamas, tiksliau, visoje knygoje jis nuolat įrodinėjamas.

Pagrindinę tokio sprendimo tezę galima apibūdinti šitaip: Lietuva, būdama maža valstybė, kaip ir visos mažos valstybės dabartinėje tarptautinėje politikoje, savo tikslų siekti ir savo interesus ginti gali tik pasitelkdamą, mobilizuodama tarptautinę paramą, itin būtiną santykiuose su didele ir galinga valstybe, tokia kaip Rusija. Tarptautinė parama galima iš esmės dviem keliais: per tarptautines institucijas (dažniausiai tai – ES, kartais Europos taryba), arba iš JAV. Taigi darbo prielaidos neabejotai slypi tarptautinių santykių disciplinos liberalaus institucionalizmo tradicijoje, kuri tvirtina, kad bet koks sėkmingas bendradarbiavimas įmanomas dažniausiai tarptautinių institucijų pagalba. Tiesa, galima išvelgti ir realistinę tarptautinių santykių pasaulėžiūrą, kuri ypač išryškėja akcentuojant JAV kaip didžiosios, arba „super“, valstybės reikšmę ir vertinant šią valstybę remiantis geopolitine pasaulėžiū-

ra. Todėl neatsitiktinai ir pats autorius savo teorinę paradigmą įvardija kaip sintezuotą neo/neo poziciją (Vitkus 2006; 24)². Gaila tik, kad toliau knygoje gilesnės teorinės savirefleksijos nebėra, todėl skaitytojui pačiam telieka užsiimti teorine genealogija.

Taigi, kaip jau parodyta, teoriškai Lietuvos ir Rusijos santykiuose aporijos nėra. O aporija susidaro dėl to, kad, G.Vitkaus nuomone, visiškai nepalankus Lietuvai yra tarptautinis kontekstas, kur jos reikalai nėra nei pirminė, nei antrinė, nei netgi trečio lygio problema. Norint prasibrauti į tarptautinę dienotvarkę reikia daug radikalesnių problemų nei šiuo metu Lietuva turi su Rusija. Tačiau dar pesimistiškesnis studijos autorius yra Lietuvos užsienio politikos formuotojų ir įgyvendintojų atžvilgiu; jie arba nesugeba, arba negali, arba nenori turėti bent kiek prasmingesnių santykių. Kita vertus, reikšminga ir gana netikėta išvada yra ir ta, jog nesvarbu, kokios pozicijos laikysis Lietuvos užsienio politikos veikėjai – priešiškos, pragmatiškos, nuosaikios, – tai nedarys įtakos ir nekeis Rusijos elgesio, taigi ir tolesnių santykių. Galbūt jį pakeis kažkas kitas, bet tikrai ne Lietuva. O tai tikrai nesuteikia daug vilčių. Kaip tik iš šio pesimizmo ir kyla aporijos pajutimas. Mat, valstybių praktika yra tokia, kokia yra, ir teoriniai samprotavimai bent jau kol kas to pakeisti negali.

Nors G.Vitkus ir neteigia, manyčiau galima svarstyti, kad kaip tik anksčiau minėtas nenoras keisti suvokimą (“politinę sąmonę”) ir nulemia bejėgiškumą siekiant tarptautinės paramos. Gal kaip tik tai, kas skatina/

neskatina normalizacijos yra tiesiog nenoras dvišalius padaryti normaliais. Arba, kitaip tariant bei remiantis knygoje pateikiamu normalumo apibrėžimu, egzistencinis (tapatybinis) nenoras prarasti Rusiją kaip pagrindinę grėsmę neleidžia žengti to pirmojo žingsnio tikslo link. Ir netgi provokuojant galima pridėti: nes kas gi tokiu atveju mums liks?

Be šių įdomių ir netgi provokuojančių išvadų, knygą galima vertinti ir kitokiu – jos praktinio panaudojimo – aspektu. Kadangi studijoje pateikiamas platus kontekstinis žiūrėjimas, aptariant ir ES raidos perspektyvas bei problemas, ir pastarųjų metų JAV globalios užsienio politikos konceptualizacijų klausimus, tai Gedimino Vitkaus knygą galima naudoti net keliuose skirtinguose kursuose: ne tik analizuojant Lietuvos ar Rusijos užsienio politiką, bet ir nagrinėjant ES reikalus ar tarptautinės sistemos raidos klausimus. Lietuvių autoriai pateikia vis dar nedaug tokių sistemingų ir savarankiškų komentarų, todėl platus knygos problemų laukas potencialiai sukuria ir gana didelį jos panaudojimo lauką.

Kaip prisipažino pats monografijos autorius, parašytos knygos vienas iš tikslų buvo atspindėti mūsų, arba Lietuvos politikos mokslininko, *Zeitgeist* (Vitkus 2006; 25), tai yra skaitytojas po šimto metų turėtų daugiau ar mažiau suprasti, susigaudyti, ką mes manėme apie mūsų pačių problemas. Tikrai sunku įvertinti, kiek knygos mintys atspindi mūsų laikų dvasią (o ir kas galėtų), bet, kad į šiuos mūsų laikus kritiškai ir reflektyviai pasižiūrėta, tikrai galima neabejoti.

² Tai yra kaip dviejų tarptautinių santykių teorijų – neoliberalizmo ir neorealizmo – derinį, linkusį akcentuoti valstybes, jų bendradarbiavimo siekius ir pabrėžianti daugiau sisteminius veiksmus.

LITERATŪRA

Laurinavičius, Česlovas, Statkus, Norautas, Motieka, Egidijus. 2005. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai: XX amžius*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Laurinavičius, Česlovas. 2006. „Istorijos vaidmuo Lietuvos-Rusijos santykiuose“, in *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*. Vilnius: Lietuvos karo akademija: 163-178.

Lopata, Raimundas. 2006. *Įkaito anatomija: Kaliningrado jubiliejaus byla*. Vilnius: Eugrimas.

Paulauskas, Kęstutis. 2005. „Rethinking Russia“, in *Lithuanian Political Science Yearbook 2004*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla: 163-178.

Vitkus, Gediminas. 2006. *Diplomatinė aporija: arptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Įteikta 2008 02 12

Pateikta spaudai 2008 07 24

Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Vilniaus universitetas

Vokiečių g. 10, LT-01130

El.paštas: dovile.jakniunaite@tspm.vu.lt